

НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДАНИЛА ЩЕРБАКІВСЬКОГО

Ірина Ходак

Дослідники зазвичай акцентують увагу на музейному, пам'яткоохоронному, педагогічному та власне науково-дослідному аспектах діяльності Д. Щербаківського (1877–1927), лише побіжно згадуючи про його роль як організатора науки. Разом з тим Д. Щербаківський відіграв визначну роль в організації наукових українознавчих студій, передусім у галузі етнографії й мистецтвознавства, створенні та розбудові профільних науково-дослідних інституцій, визначенні стратегії їх діяльності, реалізації нагальних завдань. Більше того, він перебрав на себе невдячну для дослідника організаційну працю в найважчий у матеріальному та політичному плані період становлення вітчизняних наукових інституцій, перебрав “з величезним напруженням волі, у глибокому переконанні, властивому кращим представникам старішої генерації українців, що не можна зрікатися й одної роботи, яку треба робити і якої нема кому робити”¹.

Одразу після закінчення в 1901 р. історично-філологічного факультету Київського університету Св. Володимира Д. Щербаківський брав активну участь у роботі наукових історичних товариств і комісій, зокрема Історичного товариства Нестора-літописця, київського відділення підготовчого комітету XIII археологічного з'їзду в Катеринославі. З організацією навесні 1907 р. Українського наукового товариства в Києві (далі – УНТ) він долучився до нечисленної когорти вчених, які визначили своєю головною метою “допомагати розробленню й популяризації вкраїнською мовою різних галузів науки”². Уже на п'ятих загальних зборах товариства, що відбулися 22 жовтня 1907 р., молодого дослідника обрали дійсним членом одночасно з І. Бондаренком, О. Косач, А. Кримським, А. Леонтовичем, М. Петровим³. На початковому етапі він співпрацював з Історичною секцією УНТ (голова – Г. Павлуць-

кий), до компетенції якої входила проблематика як власне історії, передусім української, так і археології, етнології, історії права, історії мистецтва⁴. У зв'язку з розширенням етнографічних досліджень 1912 р. при Історичній секції було утворено Етнографічну комісію, головою якої обрали О. Шрамченка, секретарем – Д. Щербаківського⁵. Таким чином, уже в довоєнний період дослідник займався організацією наукових експедицій, систематизацією накопичених польових матеріалів, підготовкою до друку наукових збірників, серед яких виданий 1914 р. перший том “Українського етнографічного збірника”.

У роки Першої світової війни Етнографічна комісія, як і інші структурні підрозділи УНТ, фактично припинила свою діяльність. Лише на початку 1920 р. Д. Щербаківський із кількома колегами ініціював її відновлення вже як окремої секції товариства. У протоколі першого з трьох організаційних засідань⁶, що відбулося 20 квітня 1920 р. під головуванням В. Клінгера за участі О. Алешо, В. Ганцова, П. Попова, А. Онищука, Д. Ревуцького, Д. Щербаківського та інших, зазначалося: “З відродженням України, коли культурно-організована робота нашого громадянства не має вже перепон, а наукове життя може свobodно розвиватись більш, як коли, відчувається потреба рятувати все те, що стосується до побуту нашого народу. Праця в цій області, яку розпочала Етнографічна Секція Укр.[аїнського] Наук.[ового] Т-[оварист]ва була перепинена; аж тепер стараннями ініціативної групи київських етнографів-українців, головню Д. М. Щербаківського, скликано 20/IV.1920 зібрання, на якому вирішено відновити Етнографічну Секцію Укр.[аїнського] Наук.[ового] Т-[оварист]ва”⁷. У своєму виступі на засіданні Д. Щербаківський наголосив, що донині зацікавлення фольклором значно перевищу-

* Цитати та тексти документів у додатках подаються зі збереженням правопису авторів.

вало інтерес до матеріальної етнографії, а тому здобутки у цій сфері залишаються вкрай скромними, дещо зроблено в царині народного мистецтва й орнаментики, загальом матеріалу зібрано мало, описано його погано й ще гірше видано⁸. На другому організаційному засіданні (25 квітня) відбулася дискусія щодо завдань та програми діяльності секції, внаслідок чого головними завданнями визначили об'єднання наукової діяльності в царині етнографії на всій території України, надання допомоги розвитку нових центрів для дослідження народного побуту, видання профільної літератури⁹. Також було вирішено створити у складі Етнографічної секції чотири підсекції: 1) загальної етнографії; 2) фольклору; 3) виучування звичаєвого права; 4) досліджування народної музики¹⁰. Нарешті, на останньому організаційному засіданні 29 квітня обрали тимчасову президію секції (голова – В. Клінгер, містоголова – Л. Чикаленко, секретар – А. Онищук), остаточно затвердили програму її діяльності та структуру. На пропозицію Д. Щербаківського вирішили прилучити Етнографічну секцію до Гуманітарного відділу УНТ, а також обрали його представником до цього відділу¹¹.

З відновленням роботи секції Д. Щербаківський став членом підсекції загальної етнографії (керівник – О. Алешо)¹², 25 вересня його було обрано до редакційної колегії, а 21 листопада – скарбником секції¹³. Після перевиборів керівництва секції (21 листопада 1920 р.) дослідник увійшов до складу її Ради разом із А. Лободою, К. Квіткою та А. Онищуком¹⁴. Активну роботу вчений проводив як член організаційного комітету першого Всеукраїнського етнографічного з'їзду, який планували провести 25 червня 1921 р. в Києві з метою об'єднання зусиль і поширення етнографічних досліджень¹⁵. У рамках з'їзду передбачалося заслухати великий цикл доповідей “Метод і програми збирання етнографічних матеріалів”, зокрема, Д. Щербаківський мав виголосити дві доповіді – “Основи українського народного орнаменту” та “Українська церковна дерев'яна архітектура”¹⁶.

З-поміж різних організаційних справ Д. Щербаківський найбільше уваги приділяв

налагодженню видавничої діяльності секції: розглядав подані до друку праці колег, рецензував їх, готував власні розвідки, погоджував питання з відповідними органами, вишукував фінансові та матеріальні ресурси. Фактично вже влітку 1920 р. секція підготувала до друку перше число нового періодичного видання “Вісник етнографії” та другий том “Етнографічного збірника”. Було отримано дозвіл на їхнє видання від редакційно-видавничого відділу Губвідату¹⁷, але через фінансову та матеріальну скруту, монополізацію видавничої справи реалізація затрималася на кілька років¹⁸. В одному з некрологів Д. Щербаківського його колеги згадали, що коли в часи загальної руїни постало питання про етнографічне видання, учений першим вніс на цю справу свій останній пуд борошна¹⁹.

Упродовж усього періоду роботи Етнографічної секції Д. Щербаківський брав активну участь у засіданнях, більше того, в холодну пору року вони відбувалися в приміщенні Першого державного музею, де працював і мешкав дослідник²⁰.

Традиційно вважається, що після розпорядження Раднаркому УСРР від 1 червня 1921 р. про об'єднання УНТ та Української академії наук (з 14 червня 1921 р. – Всеукраїнська академія наук, далі – ВУАН) підсекція загальної етнографії Етнографічної секції УНТ злилася з Кабінетом антропології та етнології імені Ф. Вовка, підсекція народного права – з відповідною комісією III відділу ВУАН, фольклорна підсекція перетворилася на Етнографічно-фольклорну комісію, при якій 1922 р. було створено Кабінет музичної етнографії²¹. Насправді об'єднавчий процес почався лише 1922 р. На першому етапі після формального злиття (друга половина 1921–1922 рр.) Етнографічна секція УНТ, як і інші секції товариства, намагалася зберегти свою автономність²². Етнографічна секція УНТ збиралася в старому складі чи за участю представників Фольклорної комісії ВУАН. Упродовж цього часу Д. Щербаківський активно відвідував засідання, а згодом, коли робота секції ввійшла у звичне русло, він відійшов від активної організаційної праці, хоча продовжував жваво цікавитися науковими здобутками

комісії, долучався до вирішення конкретних справ. У цьому яскраво виявився характер Д. Щербаківського: він перебирав на себе невдячні науково-організаційні обов'язки в найважчі періоди, а після того, як справу було налагоджено, зосереджувався на інших питаннях²³.

Д. Щербаківський мав безпосередню причетність до створення Музею (з 1922 р. – Кабінет) антропології та етнології імені Ф. Вовка. Хоча ця інституція формально утворилася 29 березня 1921 р., підготовча робота почалася кількома роками раніше. Саме в помешканні Д. Щербаківського, що розміщувалося в підвальному приміщенні київського музею, 1919 р. відбувалися перші організаційні засідання зі створення музею²⁴. Участь дослідника в цій справі пояснюється не лише усвідомленням необхідності утворення подібного наукового центру, але й прагненням завершити справу, розпочату Ф. Вовком,²⁵ з яким його єднали багатолітні людські та професійні взаємини²⁶. Прикметно, що очолив Музей антропології та етнології учень Ф. Вовка О. Алешо, який починав етнографічні дослідження під керівництвом Д. Щербаківського учнем уманської гімназії²⁷.

Упродовж другої половини 1924 р. Д. Щербаківський разом із колегами працював над створенням Етнографічного товариства в Києві – громадської організації, що мала на меті “на широкі кола громадянства спіраючись, створити певну економічну базу для дослідчої праці над народнім побутом та повести її методами, що цілком відповідають вимогам новітньої науки про людину та потребам сучасного моменту”²⁸. На перших загальних зборах товариства 22 січня 1925 р. дослідника обрали до складу його Ради разом із В. Ганцовим, Є. Дзбановським, Н. Малечою, В. Мамонівим, А. Онищуком і Л. Шульгиною²⁹. Саме цей склад Ради виробив засади діяльності товариства; забезпечив матеріальні умови праці; розробив положення про етнографічні гуртки; з метою залучення нових членів уклав реєстр установ та осіб, що працювали в царині етнографії; підготував програми для збирання матеріалів, організував тематичні лекції, налагодив видавничу діяльність тощо.

Крім організаційної праці, Д. Щербаківський долучався до наукової та просвітницької діяльності товариства. Так, приміром, у першій книжці “Записок Етнографічного товариства” було опубліковано його розвідку про відділ народного мистецтва (колишній етнографічний) Всеукраїнського історичного музею імені Т. Шевченка, де короткий огляд кожної групи пам'яток доповнено екскурсом в історію створення підрозділу³⁰. Незадовго до загибелі дослідник передав для збірника пам'яті В. Гнатюка, який готувало до друку товариство, статтю “Головні явища в ритміці українського орнаменту”³¹. Також він виступив із доповіддю “Нові російські праці по народньому мистецтву” на т. зв. вечорах нової етнографічної книги, які регулярно проводило товариство³².

Ще вагомішим є внесок ученого в створення та розбудову наукових інституцій мистецтвознавчого напрямку³³, формування яких припало на добу української державності. Тривалий час структура вітчизняних наукових товариств – УНТ та Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові – не передбачала спеціальної секції чи комісії історії мистецтва. Водночас активний інтерес широких кіл громадськості до мистецтва, підсилений пошуками власної культурної ідентичності та дискусіями про український стиль у сучасному мистецтві, стимулював збирання художніх старожитностей і їхнє дослідження в окремих розвідках. Та опублікований матеріал не дозволяв створити цілісної картини розвитку вітчизняного мистецтва подібно до вже існуючих історій України чи історій української літератури. З метою налагодження планомірного й систематичного дослідження українського мистецтва Д. Щербаківський, Г. Павлуцький, Д. Антонович, П. Зайцев, В. Модзалевський і В. Прокіпович 29 серпня 1918 р. звернулися до Ради УНТ із заявою щодо необхідності створення окремої Секції мистецтв³⁴. На думку авторів заяви, нова секція мала б організувати доповіді, а також видавати студії й матеріали з історії українського мистецтва, що дозволило б згуртувати нечисленних істориків мистецтва та підготувати молодих фахівців з означеної проблематики³⁵.

Постанова Ради УНТ від 15 вересня 1918 р.

уможливила створення Секції мистецтв – першої наукової структури власне мистецтвознавчого профілю, а вже 20 вересня Д. Щербаківський, Д. Антонович, С. Гіляров, В. Данилевич, В. Козловська, В. Модзалевський провели організаційне засідання, на якому було сформовано персональний склад секції та визначено головні напрямки її діяльності³⁶. З 20 вересня 1918 р. до 30 травня 1919 р. Д. Щербаківський виконував обов'язки вченого секретаря секції, а після складення повноважень, через обтяженість іншими справами, брав активну участь у вирішенні організаційних питань, часом головував на засіданнях³⁷.

Уже на першому засіданні Д. Щербаківський наголосив на необхідності, попри складну ситуацію в країні, надати мистецьким дослідженням системного характеру та налагодити планове видання розвідок і матеріалів з українського мистецтва³⁸. 5 липня 1919 р. Д. Щербаківському, Г. Саливону й М. Макаренку доручили розробити детальну програму видань³⁹, а 7 лютого 1920 р. було сформовано редакційну колегію першого збірника Секції мистецтв у складі Д. Щербаківського, В. Модзалевського (після смерті його заступив Ф. Ернст) та М. Макаренка⁴⁰. За свідченням сучасника, видання в розпал голоду й економічної розрухи “Збірника Секції Мистецтв” уможливила лише фанатична жертвна праця Д. Щербаківського, який не лише відредагував більшість матеріалів, але й особисто опікувався фінансовими питаннями та процесом друкування⁴¹.

Після того, як у складі секції було утворено сім комісій (бібліографічна, збирання архівних матеріалів з історії українського мистецтва, термінологічна, лекційно-екскурсійна, реєстраційна, складання словника діячів українського мистецтва⁴², видавнича), дослідник 5 липня 1919 р. увійшов до складу термінологічної комісії⁴³, а 7 лютого 1920 р. очолив бібліографічну комісію⁴⁴. Про інтенсивність праці Д. Щербаківського свідчить хоча б той факт, що на засіданні секції 21 березня 1920 р. вирішили виплатити йому одинадцять тисяч карбованців за три тисячі карток до бібліографічного словника⁴⁵. Дослідник брав участь практично у всіх за-

сіданнях секції, активно долучався до дискусій з приводу оприлюднених доповідей, а також підготував власні наукові доповіді – “Виноградна лоза як євхаристичний символ в українському іконописі” та “Український архітектурний стиль в освітленні нової праці професора Ф. Шміта”⁴⁶.

Після об'єднання УНТ та ВУАН Секція мистецтв короткий період входила до складу Археологічної комісії, а згодом працювала при Першому (Історико-філологічному) відділі академії. Д. Щербаківський доклав значних зусиль для забезпечення умов діяльності мистецтвознавчої структури на етапі її підпорядкування академії, зокрема 20 лютого 1922 р. на спільному засіданні Археологічної секції та Секції мистецтв його було обрано представником Гуманітарного відділу УНТ до ліквідаційної комісії товариства⁴⁷. У структурі Секції мистецтв, яку з 9 жовтня 1922 р. очолював академік О. Новицький, працювало чотири комісії: 1) дослідження художніх цінностей, вилучених з церков і молитовних будинків України; 2) термінологічних словників з мистецтва; 3) реєстрації пам'яток мистецтва; 4) видавнича⁴⁸. Як і раніше, Д. Щербаківський залишався одним із найактивніших організаторів праці за всіма вказаними напрямками.

Після перевезення до Києва з московського Гохрана (Державне сховище) Д. Щербаківським та А. Середою близько трьох тисяч золотарських виробів ВУАН 24 жовтня 1922 р. затвердила Комісію з дослідження художніх цінностей, вилучених з церков і молитовних будинків України (скорочено – Золотарська комісія), до складу якої ввійшли О. Новицький (голова), М. Біляшівський, Д. Щербаківський, Ф. Ернст, А. Середо, Ю. Красицький⁴⁹. Незважаючи на відсутність будь-якого фінансування, члени комісії провели перевірку перевезених речей, систематизували колекцію, працювали над встановленням головних типів та змін стилів в українському золотарстві, його центрів, іноземних впливів, фіксували клейма майстрів і вкладні написи. Через складні умови праці більшість членів комісії не завершила запланованих наукових тем. Практично тільки Д. Щербаківський, маючи постійний доступ до сховища речей у Пер-

шому державному музеї, зумів підготувати й опублікувати три наукові розвідки з історії вітчизняного золотарства⁵⁰. Дослідження золотарських виробів Д. Щербаківський поєднував із вивченням архіву Києво-Печерської лаври, Софійського собору та інших монастирських архівів. На основі цих відомостей він готував працю “Київські золотарі за матеріалами Лаврського архіву”, у роботі над якою йому допомогали й інші члени комісії⁵¹. За свідченнями В. Козловської, за два дні до загибелі дослідник передав до Всеукраїнського археологічного комітету (далі – ВУАК) великий рукопис з історії українського золотарства⁵².

Позаяк одним із нагальних завдань українського мистецтвознавства Д. Щербаківський уважав вироблення термінології, він продовжив роботу в Комісії зі складання словників з мистецтва, яку в січні 1924 р. було приєднано до Інституту української наукової мови (далі – ІУНМ) як його мистецький відділ. У травні 1925 р. на загальних зборах цього відділу ухвалили організувати сім секцій: археологічну, архітектурну (будівельну), малярську, різьбярську, художньо-промисловою, музичну та театральну, кожна з яких мала підготувати окремий термінологічний словник⁵³. Д. Щербаківський увійшов до складу архітектурної й малярської секцій, а також очолив художньо-промисловою⁵⁴. Проте через непорозуміння переважно організаційного характеру 1926 р. мистецький відділ розпався, деякі секції продовжили роботу в складі інших відділів, зокрема архітектурна секція була приєднана до технічного відділу⁵⁵. На жаль, зміна політичної ситуації в країні, згорання політики “українізації” та хвиля політичних репресій не дозволили на цьому етапі видати мистецькі словники.

Серед видавничих проектів Секції мистецтв Д. Щербаківський найбільше уваги приділяв реалізації серії альбомів “Українське народне мистецтво” (редактор – В. Кричевський). Планувалося, що кожен з 12 випусків, присвячений архітектурі, різьбленню, металу, кераміці, склу, килимам, тканині, вишивці, живопису, вбранню, іграшкам, писанкам, буде містити 50 таблиць з ілюстраціями та оглядову статтю обсягом дру-

кований аркуш. 16 жовтня 1923 р. Д. Щербаківський виступив з доповіддю про план цього видання на засіданні президії наукового комітету Наркомату освіти, де було підтримано ініціативу вченого, але згодом реалізацію проекту відклали на невизначений термін через брак фінансування⁵⁶.

Д. Щербаківський брав активну участь в організації та безпосередньому здійсненні наукового комплексного дослідження собору Св. Софії в Києві. Ще влітку 1918 р. учений увійшов до складу Софійського комітету при митрополиті Київському та Галицькому Антонії на чолі з Ф. Шмітом – першої спеціалізованої структури для розроблення питань як нагального ремонту, так і реставрації й вивчення пам'ятки⁵⁷. Дослідник, як і багато його колег, передусім із т. зв. “української фракції” (Г. Павлуцький, Ф. Ернст, Г. Нарбут, М. Біляшівський та ін.), обстоював необхідність збереження цілісності пам'ятки з урахуванням усієї історії її побутування, зокрема барокових архітектурних форм та елементів інтер'єру, що цілком відповідає сучасним засадам наукової реставрації. Натомість їхні опоненти (Ф. Шміт, Д. Айналов, В. Глоба, П. Голландський та ін.) пропонували відновити собор у “первісних” (давньоруських) формах, тобто були прибічниками церковно-археологічного напрямку. У гострих дискусіях членам комітету вдалося погодити питання щодо непорушності екстер'єру собору, остаточно сформованого в XVII–XVIII ст., водночас в інтер'єрі планувалося здійснити низку змін, зокрема демонтувати бароковий іконостас⁵⁸. Попри суттєві розбіжності щодо засад реставрації собору Св. Софії, голова комітету Ф. Шміт, який постійно мешкав у Харкові, саме з Д. Щербаківським узгоджував нагальні питання діяльності інституції, зокрема видання програми дослідження собору й присвяченої йому монографії⁵⁹.

Хоча Софійський комітет невдовзі припинив своє існування, розроблена ним програма дослідження пам'ятки була покладена в основу діяльності Софійської комісії, створеної при ВУАН 26 квітня 1921 р. (голова – Ф. Шміт). Д. Щербаківський на цьому етапі також увійшов до складу інституції разом із Г. Павлуцьким, М. Макаренком, О. Грушев-

ським, В. Пархоменком, І. Моргилевським, В. Козловською, Ф. Ернстом, Г. Красицьким, Ф. Морозовим, О. Гермайзе⁶⁰. Правда, через непорозуміння між членами комісії Спільне зібрання ВУАН 1 січня 1922 р. розпустило цю структуру. Поновлено діяльність комісії було за півтора року – в червні 1923 р. – з ініціативи О. Новицького та під його головуванням. Після реорганізації Археологічного комітету ВУАН у Всеукраїнський (1924 р.) комісія продовжила роботу при комітеті. На всіх цих етапах Д. Щербаківський брав активну участь в організації дослідження пам'ятки, особливо в 1925–1927 рр., коли він виконував обов'язки товариша голови ВУАКу та голови його мистецького відділу. Учений долучався до обстеження й вивчення матеріалів бібліотеки та архіву Софійського собору, організації археологічних розкопок на його території, обстеження та забезпечення реставрації пам'яток монументального й станкового малярства. Крім того, він працював над розвідкою про ікони, золотарські вироби, тканини, що зберігалися в соборі, для колективної монографії⁶¹.

У 1924 р. Д. Щербаківський став дійсним членом Науково-дослідної кафедри мистецтвознавства⁶². Згідно з проектом, розробленим Ф. Шмітом на початку 1922 р., вона мала складатися з восьми секцій, але обмежилася лише секцією українського мистецтва, яку очолив академік О. Новицький⁶³. Хоча на початку Д. Щербаківський не був співробітником кафедри, він уважно стежив за її роботою, про що свідчить його ґрунтовний відгук на звіт про роботу кафедри протягом першого року її існування (з 1 жовтня 1922 р. до 1 жовтня 1923 р.). Передусім Д. Щербаківський наголосив на відсутності системного підходу в роботі кафедри як у цілому, так і за окремими напрямками (вибірковість у розробці питань художнього виховання, вузькість наукової проблематики, перевага вузькоспеціальних курсів над базовими в програмі Київського археологічного інституту, що в той час функціонував при кафедрі тощо)⁶⁴.

Коли наприкінці 1924 р. Ф. Шміт залишив Київ, новий завідувач кафедри О. Новицький одразу залучив до роботи Д. Щерба-

ківського: “Як тільки керування катедрою перейшло до мене, я звернувся до нього [Д. Щербаківського. – І. Х.], запрошуючи його до складу катедри, й він зразу ж дав згоду і з усім власним йому захопленням взявся до праці. З того часу я не робив жодного важного кроку без поради з ним: звичайно всяку таку справу ми обмірковували з ним спільно, раніше ніж перевести її в життя”⁶⁵. Д. Щербаківський займався питаннями реорганізації кафедри, розробкою її нової структури, виробленням операційних планів діяльності, під час відпусток чи хвороби О. Новицького перебирав на себе практично всю педагогічну та адміністративну роботу. Він уперто обстоював необхідність реорганізації кафедри в Інститут мистецтвознавства за зразком ленінградського Інституту історії мистецтв, де б працювали як історики, так і теоретики різних галузей мистецтва (пластичного, музики, театру)⁶⁶.

Одне з нагальних завдань Науково-дослідної кафедри мистецтвознавства в середині 1920-х рр. полягало в організації підготовки молодих фахівців, позаяк після ліквідації 1924 р. Київського археологічного інституту кафедра втратила єдину базу, що постачала аспірантів. Унаслідок об'єднання слухачів семінару Д. Щербаківського у Всеукраїнському історичному музеї імені Т. Шевченка та гуртка “Studio” при Кабінеті українського мистецтва ВУАН, роботою якого керував О. Новицький, при кафедрі було сформовано гурток молодих дослідників, які невдовзі стали аспірантами і кафедри, і кількох київських музеїв. Члени гуртка студіювали літературу з питань мистецтва, складали бібліографічні картки, розробляли інвентарні картки для датованих пам'яток мистецтва та інструкції їхнього опису, здійснювали екскурсії, зачитували доповіді. За словами О. Новицького, саме завдяки хисту Д. Щербаківського вдалося налагодити педагогічну роботу кафедри, організувати цикл лекцій з історії техніки різних видів образотворчого й декоративного мистецтва та забезпечити лекторів платнею⁶⁷.

З 1924 р. Д. Щербаківський також долучився до науково-організаційної праці у ВУАКу. Дослідник увійшов до складу комітету 12 червня 1924 р., а 23 грудня його було

обрано товаришем (заступником) голови. Разом із головою комітету О. Новицьким і вченим секретарем М. Рудинським він увійшов до складу президії ВУАКу⁶⁸.

М. Рудинський згадував, що налагодження діяльності комітету після його реорганізації в 1924 р. вимагало від членів президії “величезної організаційної праці, праці глибоко невдячної, що її, передовсім, скеровано в бік чужого всім нам листування через канцелярії, праці, що її наслідків довгий час незнати, бо – завше непропорційно малі в порівнянні до втраченої енергії – вони виявляються тільки через роки”⁶⁹. Однак Д. Щербаківський без вагань узявся до складної роботи з розроблення програми діяльності установи, що, відповідно до статуту, здійснювала наукове керівництво пам’яткоохоронною справою, археологічними та мистецькими дослідженнями в УСРР.

Робота в комітеті проводилася у двох відділах – археології та мистецтва. Традиційно в комітеті переважали археологи, відповідно цей напрям отримував фінансування на проведення експедицій та організацію розкопок. Д. Щербаківський став ініціатором створення в комітеті повноцінного мистецького відділу, він розробив програму його діяльності, а також намагався забезпечити фінансування. Засідання мистецького відділу відбувалися, починаючи з другої половини 1925 р., під головуванням Д. Щербаківського, який часто брав на себе й обов’язки секретаря, за участі М. Біляшівського, П. Курінного, К. Мощенка, О. Новицького, М. Рудинського, згодом – В. Барвінка, В. Безсмертного, Ф. Ернста, О. Кобелева, В. Кричевського, М. Макаренка, В. Осьмака, А. Середи, С. Таранушенка та ін. На засіданнях розглядалися питання видачі відкритих листів на мистецтвознавчі дослідження, організації наукових експедицій, обліку, охорони та реставрації пам’яток мистецтва. Крім того, відділ провів велику роботу з виявлення мистецьких пам’яток, вивезених у різний час до музеїв та приватних збірок Росії, а також з укладання реєстру садиб і будинків Києва, у межах яких заборонялися будь-які земельні роботи чи перебудови без узгодження з ВУАКом⁷⁰. Упродовж 1925 р. відділ мистецтв переважно обмежувався захода-

ми щодо забезпечення охорони пам’яток мистецтва, реставрації кількох давніх ікон, а також займався складанням анкет і програм, підготовкою наукових досліджень. Жодних експедицій, архітектурних обмірів чи фотографування провести не вдалося. Зважаючи на те, що фінансування на 1926 р. дещо збільшилося, Д. Щербаківський розробив програму систематичних досліджень, які мав організувати мистецький відділ. Програма передбачала: 1) розшуки архівного матеріалу з історії українського мистецтва; 2) реєстрацію пам’яток мистецтва (як рухомих, так і нерухомих), що перебували в культових спорудах, державних установах і приватній власності; 3) обміри та фотографування пам’яток; 4) організацію фахового розкриття пам’яток давнього малярства з метою виявлення творів XII–XVI ст.; 5) складання мап пам’яток мистецтва з урахуванням не лише творів, що збереглися, але й тих, що втрачені; 6) організацію планових експедицій; 7) налагодження співпраці з місцевими архівами, центральними та місцевими музеями, реставраційною майстернею та ін.; 8) забезпечення підготовки фахівців; 9) організацію видавничої справи.

Улітку 1926 р. працівникам відділу вдалося провести кілька експедицій на Волинь і Поділля. Поступово налагоджувалися контакти з місцевими архівами та музеями. Але через брак коштів значною мірою робота відділу концентрувалася в спеціально створених комісіях – студювання джерел по історії українського мистецтва (голова – М. Василенко) та студювання пам’яток монументального малярства (голова – М. Макаренко), а також Софійській комісії (голова – О. Новицький) та комісії студювання українського золотарства (голова – О. Новицький, потім – Д. Щербаківський).

Д. Щербаківський доклав чимало зусиль для налагодження видавничої діяльності комітету. Значна частина його праці у виданні першого звітлення ВУАКу (за 1925 р.)⁷¹, першого тому серії “Fontes artis Ukrainicae” (праця В. Модзалевського “Гути на Чернігівщині”)⁷², підготовці першого тому “Записок ВУАКу” та ін. Про роль дослідника в реалізації видавничої програми комітету промо-

висто свідчить звіт цієї установи за 1927 р.: “На жаль, раптова смерть одного з найдіяльніших його [ВУАКу – І. Х.] членів – Віце-президента і голови мистецького відділу, не втомного дослідника українського мистецтва та української археології Д. М. Щербаківського – сталася причиною того, що минулого року не було видано “Записок Археологічного комітету” та чергового тома “*Fontes artis Ucrainicae*”, яке підготував до друку небіжчик Д. М. Щербаківський”⁷⁴.

Таким чином, Д. Щербаківський відіграв важливу роль у заснуванні й розбудові академічних установ етнографічного та мистецтвознавчого напрямків. Здобутки дослідника в науково-організаційній справі були обумовлені як глибоким розумінням завдань кожної з цих галузей, так і здатністю офірувати свої знання, час та сили на користь спільної справи, усупереч особистим науковим інтересам.

Додаток 1

Заява Г. Павлуцького, Д. Антоновича, П. Зайцева, В. Модзалевського, Д. Щербаківського, В. Прокоповича до Ради УНТ щодо необхідності створення Секції мистецтв. 29 серпня 1918 р. [ІР НБУВ, ф. Х, од. зб. 31637, арк. 1–1 зв.].

До Ради Наукового Товариства в Києві.

Заява

За останні десятиліття не тільки в наукових колах, але й в широких верствах громадянства, надзвичайно поширився інтерес до мистецтва та його історії. Не кажучи вже про західню Європу, але й в Росії почали виходити спеціальні журнали, присвячені мистецтву, як: “Аполлонъ”, “Старые Годы”, “Софія”, “Искусство”[,] і щорічно являються десятки студій та дрібних статей, які так чи інакше задовольняють цю культурну потребу громадянства.

Серед українського громадянства цей інтерес до мистецтва взагалі[,] і до українського зокрема[,] почувається особливо гостро: з одного боку він йде в нас поруч з бажанням утворити свій власний український стиль, з другого боку – в наші часи, часи інтензивної боротьби за власну культуру, на погляд громадянства, іменно мистецтво дало би змогу Україні показати свою культуру, показати своє обличчя.

Сучасний стан науки про українське мистецтво не відповідає ні тому інтересові до нього, який так глибоко захопив громадянство, ні цінності тих скарбів мистецтва, що зібрані за останні десятиліття по українських музеях і безліччю розкидані по всій широкій території України. Скільки десятків наукових дослідів тільки почасти освітлюють деякі питання історії нашого мистецтва; цілі галузі[,] цілі доби його лишаяються зовсім не розробленими, навіть матеріал для них не зібраний. Досить сказати, що українська наука десятком років тому назад вже мала загальну “історію України”, мала “історію української літератури”, а ще й досі не має жадної, хочаб популярної, “історії українського мистецтва”. Ті наукові сили, що могли би студіювати і студі[ю]ють українське мистецтво, не згуртовані біля якого[-]небудь видавництва, чи журналу, де могли би містити свої студії, а про художні видання на їх власні кошти і говорити нема чого.

Отже, Наукове Товариство, яке в своїй діяльності мусить відповідати культурним потребам життя і вимогам сучасного стану науки і навіть стояти на чолі культурного життя нації, Наукове Товариство повинно звернути свою увагу на цю наукову дисципліну – історію українського мистецтва, повинно відокремити для неї нову секцію і почати пляномірні і систематичні досліді та студії над українським мистецтвом.

Нова секція, про яку йде мова, мала би на меті влаштувати відчити, видавати студії по історії українського мистецтва і особливо – матеріали, систематично підібрані по архівах, музеях і ріжних збірках старовини. Крім того, нова секція має також своїм завданням згуртувати навколо себе тих небагатьох людей, що тепер працюють окремо в обсязі історії нашого мистецтва, а також підібрати, привабити й виховати молоді сили, які би надалі працювали над студіюванням нашого минулого в цьому напрямкові.

Київ, 29 серпня 1918 р.

Члени Товариства: Проф. Павлуцький
Дм. Антонович
Пав. Зайцев
В. Модзалевський
Д. Щербаківський
Вяч. Прокопович [підписи]

Додаток 2

[М. Рудинський]. Данило Михайлович Щербаківський і ВУАК. 5 грудня 1927 р. [НА ІА НАНУ, ф. 10, од. зб. Р 69].

Передмова

6 грудня 1927 р. у залі імені В. Антоновича ВУАН відбувся прилюдний вечір, присвячений півріччю з дня трагічної загибелі Д. Щербаківського⁷⁵. З цієї нагоди Музей видатних діячів науки та мистецтва організував виставку іконографічних матеріалів і друкованих праць дослідника⁷⁶.

У вступному слові академік О. Новицький наголосив, що з часом Комітет по вшануванню пам'яті Д. Щербаківського влаштує цілий ряд засідань, на яких докладно висвітлюватимуться різні сфери його діяльності, а нині біль від несподіваної втрати унеможливує холодний аналіз, тому засідання має єдину мету – пом'янути небіжчика “незлим, тихим словом”⁷⁷. Після цього по черзі виступили колеги й учні Д. Щербаківського, які поділилися своїми спогадами про дослідника, охопивши практично всі основні напрямки його різнобічної діяльності⁷⁸. Так, П. Курінний зосередився на музейній праці дослідника⁷⁹, С. Єфремов охарактеризував його як громадського діяча⁸⁰. Зі спогадами про часи викладацької праці Д. Щербаківського в уманській гімназії виступив Б. Якубський. Л. Мулявка сказала слово від імені аспірантів Науково-дослідної кафедри мистецтвознавства⁸¹, а О. Новицький висвітлив роль ученого в діяльності цієї кафедри⁸². Ю. Михайлів дав характеристику праці Д. Щербаківського в галузі охорони пам'яток старовини й мистецтва. Про його роботу у ВУАКУ розповів М. Рудинський⁸³. Ю. Меженко зупинився на проблематиці української книги в дослідженнях вченого, а В. Міяковський висвітлив його внесок у становлення музейних, архівних та бібліотечних установ. Підсумував виступи О. Новицький, який, зокрема, сказав, що “всі... промови, при всій своїй різноманітності малюють нам єдину цільну натуру з кристально чистою душою, котрій во всьому можна було довіритися, котра ніколи не зраджувала ні собі, ні ділу[,] за яке бралася”⁸⁴. Засідання відбулося за участі величезної кількості людей, а його атмосферу

найточніше означив С. Єфремов: “Плакали доповідники, плакала публіка”⁸⁵.

Хоча виступи на засіданні 6 грудня 1927 р., на думку його організаторів, мали попередній характер, подальший перебіг подій в УСРР не дозволив продовжити роботу Комітету з ушанування пам'яті Д. Щербаківського, ґрунтовно дослідити його доробок і видати збірники праць. Нині кожен із виступів становить величезну цінність для дослідників української науки як рідкісний джерелознавчий матеріал. Тому пропонуємо публікацію виступу М. Рудинського “Данило Михайлович Щербаківський і ВУАК” за авторством, що зберігається в НА ІА НАНУ⁸⁶.

Данило Михайлович Щербаківський і ВУАК.

Всеукраїнський Археологічний Комітет – з його незвичайно складними функціями центрального археологічно-історико-мистецького закладу в УСРР, а надто в перші роки його діяльності після реорганізації р.[оку] 1924 – вимагав од його Президії величезної організаційної праці, праці глибоко невдячної, що її, передовсім, скеровано в бік чужого всім нам листування через канцелярії, праці, що її наслідків довгий час незнати, бо – завше непропорційно малі в порівнянні до витраченої енергії – вони виявляються тільки через роки.

Та як що ця праця є тяжкою для всіх, хто любить вечірні одвідини Meditationis, цієї приятельки зморених денною біганиною робітників науки, вона була удесятеро тяжча для покійного Данила Михайловича, бо шлях канцелярії, то був єдиний шлях, яким його ноги – ці дивовижно прудкі ноги – зовсім одмовлялися ступати.

І отже – з величезним напруженням волі, у глибокому переконанні, властивому кращим представникам старішої генерації українців, що не можна зрікатися й одної роботи, яку треба робити і якої нема кому робити, Данило Михайлович бере на себе цей тягар.

Це треба підкреслити. Бере його легко, не вагаючися, без огляду на те, що на його плечах і без того лежить многопудовий вантаж, накинутий йому від інших численних закладів і в інших численних сферах, без огляду на те, що від тої праці він – історик мистецтва – не матиме нічого, що вона для

нього є чистий видаток з його ресурсів науково-дослідчих.

Та ВУАК – це ж наше завойовання на шляху охорони пам'яток української старовини та мистецтва, це ж новий фундамент на просторій ділянці вільної, нової, нашої роботи, на якому буде зведено великий будинок української археології й історії українського мистецтва.

Значить – нема чого думати! – треба ставати до праці і робити багато, уперто, напружено, без спочинку.

Участь Данила Михайловича в праці Президії відіграла рішучу роль в розвитку діяльності ВУАКу. Данило Михайлович не тільки умів робити й робити за кількох.

З усією упертістю людини з великою робочою дисципліною – незвичайно яскраво в ньому виявленою – він примушував робити й інших.

Нещастя полягало в тому, що темп його роботи аж ніяк не збігався із добре відомим у наших широтах темпом, який я визначав як *tempo di steppe*, а Д.[анило]М.[ихайлович] – з пересердя – просто волячим.

Давше певне завдання, “урок на завтра”, як він це формулював, коли справа була невідкладна, він не переставав напосідати на виконавця аж поки “урок” не був готовий.

Здебільше, перемагав Данило Михайлович.

Та бували випадки, коли він натрапляв на непереможну вдачу темперовану. Тоді “невучений урок” одмінялося, і за виконання його сідав він сам.

Із своїм основним тезисом – в якому він був так глибоко правий – “рахуй на гірше”, Д.[анило]М.[ихайлович] ніколи не покладався у роботі на когось цілком. Він раз у раз перевіряв її хід, запитував, нагадував, довідувався, однаково чи в більших справах[,] чи в дрібницях.

Вимагаючи роботи від інших, виконуючи взяте на себе у призначений термін, Д.[анило]М.[ихайлович] зовсім утрачав рівновагу, коли не міг чогось зробити вчасно.

Я не можу згадати без болю останнього місяця нашої спільної роботи, коли довелося кілька разів нагадати йому про запізнення із звітом для друку. Тепер я знаю, чому він не міг його написати скоріше. Той звіт –

був його передостаннім словом. Останнє [–] це лист без дати, прочитаний 6–VI.

Друге, що характеризує працю Д.[анила] М.[ихайловича] у Президії ВУАКу, це його вимога спільно обговорювати, “радитись”, як він формулював, в усіх без винятку справах. Іноді ця “рада” була незвичайно довга, часом і необов’язкова, здавалося б, зовсім, та – як на перевірку – завше виправдана і, значить, потрібна.

Згадується, як він це робив, як уперто домагався цього спільного обміркування, сердячися, що хтось не слухає[,] і припиняючи говорити, коли хоч один з учасників не віддавав справі належної уваги.

Забираючи ініціативу в свої руки, він перепитував думки окремих присутніх, що не хотіли були висловлюватися.

Для нього було абсолютно треба знати думку всієї громади, іменно раду радити, бо його вдача вимагала цілковитої ясности, повного і всебічного висвітлення.

Тим[–]то він так не любив тих, хто мовчить. “Чого він мовчить?! Я не знаю, що він думає!”

Наслідок отих “порад” і були ті “вирішення” ВУАКу, трактовані широко і формульовані – нехай і не завше коротко – незвичайно чітко.

Те, що було вирішено, ставало для нього за обов’язкове. Він уважав за своє право змагатися підчас “поради”, довго і переконливо формулюючи свої погляди, та після неї – в нього вже не було жодних оговорок, жодного “я, мовляв, був проти цього.” Шляхетна риса, яку мають тільки окремі одиниці[,] і риса, яка не могла не вирівнювати загальної лінії поведінки.

І, нарешті, ще одна риса. Це світла радість од досягнен[н]я спільної, дружньої праці, що доходила справжнього ентузіазму, коли ті досягнення були більше-менше значніші. Я ніколи не забуду вияву його радості од нашої археологічної наради в кінці р.[оку] 1925 з доповідями дослідників на тлі звідомної виставки і потім од нашого першого друку – “Звідомлення за рік 1925”. Це було наше перше маленьке свято після шіс[т]надцятимісячної чорної роботи, коли ми всі відчували, що стаємо на ноги, що у нас є сили і що ми робимо не погано. І Данило

Михайлович одбивав цю радість, цей святочний настрій з усією чистотою його душі.

По за працею в Президії ВУАКу і крім участі в роботі його пленумів, Данило Михайлович керував роботою Мистецького відділу Комітету, як його голова, провадячи її одночасно в багатьох напрямках, що їх диктували і його конкретні плани і нові потреби біжучої праці ВУАКу.

Вивчення золотарської оправы, студіювання джерел до історії українського мистецтва, справа реставрації найвидатніших пам'яток нашого будівництва і зокрема Софії, укладання інвентаря пам'яток мистецтва на Україні і складання реєстрів пам'яток українського мистецтва, вивезених за межі УСРР, укладання дослідчих планів і мобілізація дослідчого активу на периферії, план видання Monumenta et fontes artis Ukrainae і друкування першого тому – Гути на Чернігівщині – одночасно в кількох напрямках і з тільки йому одному приділеною енергією.

В роботі Мистецького Відділу Д.[анило] М.[ихайлович] розгорнувся на всю широчінь своєї натури, виявивши в усій силі той незрівнян[н]ий талант уміння робити, що дивував нас за його життя, та який ми досягнемо тільки тоді, коли його величезні наукові матеріали[,] зібрані протягом двадцяти п'яти років, вийдуть на люди з його робітні у півпідвальному приміщенні Музею, де в кутку притулилося його занедбане й холодне ліжко – єдина вказівка у цій майстерні на те, що робітникові треба було й одпочити.

В Археологічному Комітеті “археологів” було більше, “мистецників” – менше.

Та археологи аж ніяк не випередили мистецників у своїх досягненнях, а надто в справі організації, в справі притягнення молодих сил, у справі плановості дослідів.

Перебуваючи в кращих умовах що до дослідів, археологи здобули були в р.[оці] 1925 численні матеріали, і на звітній виставці мистецтва не було показано зовсім. Та картина різко змінилася р.[оку] 1926.

Обстою[ю]чи інтереси Відділу з усім палом, змагаючися за їх до кінця, до незгоди, та навіть часового розриву зносин (часового, бо не вмів же Д.[анило]М.[ихайлович] довго сердитися, коли незгоду диктували були характери, а не принципові розхо-

дження в роботі та її методах) – Д.[анило] М.[ихайлович] настояв на тому, щоб кошти, які ми мали на досліди з Академії, в р.[оці] 1926 пішли на екскурсії Мистецького Відділу.

Нарешті, після довгої перерви в улюблених дослідах у полі, на селі й містечку, влітку р.[оку] 1926 вихопився Данило Михайлович у рідну йому стихію Правобережжя. Він зробив дві екскурсії: одну [-] на Могилівщину і другу [-] на Західню Волинь. Екскурсії – в цілому – тривали півтора місяця.

Поворот Д.[анила]М.[ихайловича] з тих екскурсій був справжнім тріумфом ветерана археологічних та історично-мистецьких вивчень.

Сотні фотографій, зарисовок і креслеників з пам'яток мистецтва Поділля та Волині, сотні речей для Історично-Побутового Відділу Музею і п'ятьсот експонатів археологічних, що серед їх кілька унікальних речей – отакі були наслідки тих двох коротких екскурсій.

Всі ми були зачаровані. Всі ми були ошорашені. Усім стало ніби трохи ніяково.

І справді – як міряти мірою Данила Щербаківського – наші здобутки були малі.

Він експонував свої здобутки на звідомній виставці за рік 1926, зайнявши під них половину виставочної площі. На виставці було експоновано якусь третину здобутих матеріалів. Щоб показати їх усі[,] нашої залі виставочної було б замало.

Та він і не міг би виставити їх у цілому[,] ні дати їм відповідного опису.

Його дух примеркав. Він якось тихнув.

Віддаючися справі виставки з усім напруження роботи, занурюючися в неї, він не захоплювався роботою, він не радів.

А хіба ж не було зо ... радити?! Адже ж і ця виставка вписувала нові яскраві сторінки в історію наших археологічних та історично-мистецьких вивчень, нові і численні.

Та тоді ми не відчували того, що в тій роботі Д.[анила]М.[ихайловича] посіли інші сили.

І Ми не почули в ній останньої пісні, що її доспівав конаючий лебідь.

5/XII 1927.

Ми не побачили в ній потомлених змахів лебедя, що співав своєї останньої пісні.

¹ Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України (далі – НА ІА НАНУ), ф. 10, од. зб. Р 69. Див. також Додаток 2.

² Хроніка Українського Наукового Товариства в Києві // Записки Українського Наукового Товариства в Києві. – К., 1908. – Кн. I. – С. 156.

³ Там само. – С. 151.

⁴ Грушевський М. Українське Наукове Товариство в Києві й його наукове видавництво // Записки Українського Наукового Товариства в Києві. – 1908. – Кн. I. – С. 9.

⁵ Онопрієнко В., Реєнт О., Щербань Т. Українське наукове товариство: 1907–1921 роки. – К., 1998. – С. 66.

⁶ І в архівних документах, і в літературі вказується різна дата відновлення роботи секції – 20 чи 29 квітня 1920 р., тобто дата першого чи третього, заключного, організаційного засідання.

⁷ Протокол цитується за: Камінський В. Етнографія в науковій діяльності Данила Михайловича Щербаківського // Етнографічний вісник. – 1928. – Кн. 6. – С. XXIV.

⁸ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. 285, од. зб. 2692, арк. 14 зв.

⁹ Камінський В. Зазнач. праця. – С. XXIV–XXV. Див. також “Інструкцію Етнографічної Секції Україн.[ського] Наукового Товариства в Києві” (див.: Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Рильського НАНУ (далі – НАФРФ ІМФЕ), ф. 1 (додатковий), од. зб. 89, арк. 11).

¹⁰ Там само, арк. 3.

¹¹ Там само, арк. 9.

¹² Там само, арк. 54.

¹³ Там само, арк. 26.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само, од. зб. 2, арк. 3 зв. Через відсутність фінансування з’їзд не відбувся.

¹⁶ НАФРФ ІМФЕ, ф.1 (додатковий), од. зб. 89, арк. 52.

¹⁷ Там само, арк. 13, 14.

¹⁸ Другий том “Етнографічного збірника”, що містив “Українські народні пісні”, зібрані К. Квіткою, було видано 1922 р., а журнал “Етнографічний вісник” почав виходити з 1925 р.

¹⁹ Д. М. Щербаківський // Український музей. – К., 1927. – Зб. 1. – С. VII.

²⁰ У приміщенні Першого державного музею засідання Етнографічної секції УНТ відбувалися з 5 грудня 1920 р. до 3 квітня 1921 р. (див.: НАФРФ ІМФЕ, ф.1 (додатковий), од. зб. 87). У цьому музеї також працювали колеги Д. Щербаківського по секції загальної етнографії: М. Біляшівський (директор музею), В. Козловська (завідувачка археологічного відділу музею), А. Онищук та Г. Колцуняк (галицькі етнографи, які незадовго до відновлення роботи секції прибули до Києва).

²¹ НАФРФ ІМФЕ, ф. 1 (додатковий), од. зб. 12, арк. 1–2.

²² Звіт за 1921 р. академік А. Лобода назвав “Звідомлення про діяльність Фольклорної Комісії та

Етнографічної Секції б.[увшого] Українського наукового товариства в Києві” (див.: НАФРФ ІМФЕ, ф. 1 (додатковий), од. зб. 2).

²³ Камінський В. Зазнач. праця. – С. XXV.

²⁴ Д. М. Щербаківський // Український музей. – К., 1927. – Зб. 1. – С. VII.

²⁵ Д. Щербаківський максимально дбав про збереження матеріалів померлих колег, видання їхніх праць тощо. Про це, приміром, згадувала Є. Спаська, учениця дослідника (див.: Спаська Є. Спогади про мого найсуворішого вчителя Данила Щербаківського / Публікація С. Білокопя // Наука і культура: Україна. – К., 1990. – Вип. 24. – С. 278, 284).

²⁶ З Ф. Вовком Д. Щербаківський був знайомий ще з довоєнних часів, він збирав на його прохання вироби українського народного мистецтва для музею Олександра III в Петербурзі (див.: Листування М. Ф. Біляшівський – Ф. К. Вовк / Вступ та прим. В. І. Наулка. – Запоріжжя, 2002. – С. 59, 60), дослухався до порад щодо методики наукових досліджень тощо.

²⁷ О. Алешо закінчив уманську гімназію 1910 р., а Д. Щербаківський працював викладачем закладу протягом 1906–1910 рр. Тут він створив неформальний гурток гімназистів, разом з якими навідувався до навколишніх сіл, збирав твори декоративно-вжиткового й сакрального мистецтва, записував пісні, замальовував орнаменти та ін. В архіві Д. Щербаківського зберігся зошит гімназиста О. Алеші із замальовками орнаментів саней, кожухів та писанок (див.: НА ІА НАНУ, ф. 9, од. зб. 93 б).

²⁸ Рада Товариства. Етнографічне Товариство в Києві // Записки Етнографічного Товариства. – К., 1925. – Кн. I. – С. 5.

²⁹ Дзбановський Є. Огляд діяльності Етнографічного Товариства за час з 22/II–1/VI 1925 р. // Записки Етнографічного Товариства. – К., 1925. – Кн. I. – С. 61.

³⁰ Щербаківський Д. Відділ народного мистецтва у Всеукраїнському Історичному Музею імені Т. Г. Шевченка у Києві // Записки Етнографічного Товариства. – К., 1925. – Кн. I. – С. 54–59.

³¹ Д. М. Щербаківський [Некролог] // Бюлетень Етнографічного Товариства. – 1927. – Ч. 1. – С. 12.

³² Бюлетень Етнографічного Товариства. – 1927. – Ч. 1. – С. 7.

³³ Останнім часом намітилася тенденція розглядати історію вітчизняного мистецтвознавства кінця 1910–1920-х рр. в контексті історії Української державної академії мистецтв та навчальних закладів, створених на її основі (наприклад, див.: Криволапов М. До питання розвитку українського мистецтвознавства у XX столітті // Криволапов М. Про мистецтво та художню критику України XX століття: Вибрані статті різних років. – К., 2006. – Кн. 1: Формування та розвиток національної мистецтвознавчої школи і мистецтвознавчої науки в Україні XX століття. – С. 53–67), що суперечить реальному процесу інституалізації цієї галузі науки.

³⁴ ІР НБУВ, ф. X, од. зб. 31627, арк. 1–1 зв. Фрагменти опубліковано: Ходак І. Листи Миколи

8,31637

418 29/III 1918

ДО РАДИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА В КИЇВІ.

З а я в а .

За останні десятиліття не тільки в наукових колах, але й в широких верствах громадянства, надзвичайно поширився інтерес до мистецтва та його історії. Не кажучи вже про західню Європу, але й в Росії почали виходити спеціальні журнали, присвячені мистецтву, як: "Аполлон", "Старые Годы", "Софія", "Искусство" і щорічно являються десятки студій та дрібних статей, які так чи інакше задовольняють цю культурну потребу громадянства.

Серед українського громадянства цей інтерес до мистецтва взагалі і до українського зокрема почувається особливо гостро: з одного боку він йде в нас поруч з бажанням утворити свій власний український стиль, з другого боку - в наші часи, часи інтензивної боротьби за власну культуру, на погляд громадянства, іменно мистецтво дало би змогу Україні особливо яскраво показати свою культуру, показати своє обличчя.

Сучасний стан науки про українське мистецтво не відповідає ні тому інтересові до нього, який так глибоко захопив громадянство, ні цінності тих скарбів мистецтва, що зібрані за останні десятиліття по українських музеях і безліччю розкидані по всій широкій території України. Скільки десятків в наукових дослідів тільки почасти освітлюють деякі питання історії нашого мистецтва; цілі галузі цілі доби його лишаються зовсім не розробленими, навіть матеріал для них не зібраний. Досить сказати, що українська наука десяток років тому навад вже мала загальну "історію України", мала "історію української літератури", а ще й досі не має жадної, хочаб популярної, "історії українського мистецтва". Ті наукові сили, що могли би студіювати і студіють українське мистецтво, не згуртовані

Заява Г. Павлуцького, Д. Антоновича, П. Зайцева, В. Модзалевського, Д. Щербаківського, В. Прокоповича до Ради УНТ. 29 серпня 1918 р.

біля якого небудь видавництва, чи журналу, де могли би містити свої студії, а про художні видання на їх власні кошти і говорити нема чого.

Отже, Наукове Товариство, яке в своїй діяльності мусить відповідати культурним потребам життя і вимогам сучасного стану нації і навіть стояти на чолі культурного життя нації, Наукове Товариство повинно звернути свою увагу на цю наукову дисципліну - історію українського мистецтва, повинно відокремити для неї нову секцію і почати планомірні і систематичні дослідження та студії на українським мистецтвом.

Нова секція, про яку йде мова, мала би на меті влаштувати відчити, видавати студії по історії українського мистецтва і особливо - матеріали, систематично підібрані по архівах, музеях і різних збірках старовини. Крім того, нова секція має також своїм завданням згуртувати навколо себе тих небагатьох людей, що тепер працюють окремо в обсязі історії нашого мистецтва, а також підібрати, привабити й виховати молоді сили, які би над працювали над студіюванням нашого минулого в цьому напрямкові

Київ, 29 серпня 1918 р.

Члени Товариства:

Проф. Павлуцький
Д. Антонович
П. Зайцев
В. Модзалевський
Д. Щербаківський
В. Прокопович

Заява Г. Павлуцького, Д. Антоновича, П. Зайцева, В. Модзалевського, Д. Щербаківського, В. Прокоповича до Ради УНТ. 29 серпня 1918 р. (зворот)

- Макаренка до Данила й Вадима Щербаківських // Студії мистецтвознавчі. – 2007. – Число 3. – С. 63–64. Чернетку заяви з архіву В. Модзалевського опублікував В. Ульяновський (див.: *Модзалевський В.* Галерея українських політичних смертників / Передне слово і публікація *В. Ульяновського* // Пам'ятки України. – 1991. – № 5. – С. 8–9), правда, дослідник уважав, що це заява В. Модзалевського до Ради УНТ щодо необхідності видання історії українського мистецтва. Чернетка заяви збереглася й в архіві Д. Щербаківського (див.: НА ІА НАНУ, ф. 9, од. зб. 223, арк. 24–24 зв.).
- ³⁵ ІР НБУВ, ф. Х, од. зб. 31627, арк. 1–1 зв.
- ³⁶ Протоколи засідань Секції мистецтв Укр.[аїнського] Наукового Т-[овари]ства в Києві // Збірник Секції мистецтв [Українського Наукового Товариства] / За ред. *М. Макаренка, Д. Щербаківського, Ф. Ернста*. – К., 1921. – Зб. 1. – С. 154–155.
- ³⁷ *Ходак І.* Листи Миколи Макаренка... – С. 66–67.
- ³⁸ Протоколи засідань Секції мистецтв... – С. 154.
- ³⁹ Там само. – С. 157.
- ⁴⁰ Там само. – С. 161.
- ⁴¹ *Ернст Ф.* Данило Михайлович Щербаківський. (Пам'яті дослідника) // Бібліологічні вісті. – 1928. – № 1. – С. 131.
- ⁴² Підготовка словника діячів українського мистецтва була тісно пов'язана з діяльністю Постійної комісії ВУАН для складання Біографічного словника діячів України (створена 1918 р.), до складу якої вже на початковому етапі було залучено Д. Щербаківського (див.: Постійна комісія УАН-ВУАН для складання Біографічного словника діячів України. 1918–1933. Документи. Матеріали. Дослідження / Авт.-упоряд. *С. М. Ляшко*. – К., 2003).
- ⁴³ Протоколи засідань Секції мистецтв... – С. 157.
- ⁴⁴ Там само. – С. 161.
- ⁴⁵ Там само. – С. 162.
- ⁴⁶ Перша з цих доповідей була зачитана на засіданні Секції мистецтв 25 січня 1920 р. (див.: Протоколи засідань Секції мистецтв... – С. 160) й невдовзі опублікована (див.: *Щербаківський Д.* Символіка в українському мистецтві. І. Виноградна лоза // Збірник Секції мистецтв [Українського Наукового Товариства] / За ред. *М. Макаренка, Д. Щербаківського, Ф. Ернста*. – К., 1921. – Зб. 1. – С. 55–74). Другу доповідь планувалося заслухати 31 липня 1919 р. (див.: Протоколи засідань Секції мистецтв... – С. 159), опубліковано: *Щербаківський Д.* Українські дерев'яні церкви. Короткий огляд розробки питання // Збірник Секції мистецтв [Українського Наукового Товариства] / За ред. *М. Макаренка, Д. Щербаківського, Ф. Ернста*. – С. 80–102).
- ⁴⁷ ІР НБУВ, ф. 70, од. зб. 251, арк. 23.
- ⁴⁸ ІР НБУВ, ф. 279, од. зб. 1, арк. 3–3 зв.; Звідомлення Першого (Історично-Філологічного) Відділу за 1923-й рік // Записки Історично-Філологічного Відділу ВУАН. – К., 1924. – Кн. IV. – С. 321.
- ⁴⁹ ІР НБУВ, ф. 279, од. зб. 830, арк. 3.
- ⁵⁰ *Щербаківський Д.* Золотарська оправа книжки в XVI–XIX століттях на Україні // Бібліологічні вісті. – 1924. – № 1–3. – С. 3–15; *Його ж.* Готичні мотиви в українському золотарстві // Україна. – 1924. – № 4. – С. 3–11; *Його ж.* Оправи книжок у київських золотарів XVII–XVIII ст. // Труды Українського наукового інституту книгознавства. – К., 1926. – Т. I: Українська книга XVI–XVII–XVIII ст. – С. 353–400.
- ⁵¹ *Нестуля С.* Становлення Всеукраїнського Археологічного комітету ВУАН (середина 1920-х років). – Полтава, 1997. – С. 41–42.
- ⁵² *Козловська В.* Пам'яті дорогого товариша Д. М. Щербаківського // Етнографічний вісник. – 1928. – Кн. 6. – С. XII.
- ⁵³ *Савченко Ф.* Інститут Української наукової Мови Української Академії Наук // Україна. – 1926. – Кн. 5. – С. 184.
- ⁵⁴ Там само. – С. 186.
- ⁵⁵ *Гладкий М.* Інститут Української Наукової Мови ВУАН // Вісник Інституту Української Наукової Мови. – [К.], 1930. – Вип. II. – С. 8.
- ⁵⁶ Детальніше див.: *Ходак І.* Данило Щербаківський про Першу південноросійську кустарну виставку: стратегія дій // Народна творчість та етнографія. – 2007. – № 2. – С. 55–56.
- ⁵⁷ [*Ернст Ф.*] Ремонт, реставрація та обслідування св. Софії Київської // Наше минуле. – 1918. – Ч. 2. – С. 209.
- ⁵⁸ До питання про реставрацію св. Софії // Наше минуле. – 1918. – Ч. 3. – С. 152–153.
- ⁵⁹ Ф. Шміт неодноразово звертався по допомогу до Д. Щербаківського щодо сприяння у виданні відповідних матеріалів. Так, у серпні 1918 р., дізнавшись про вихід у Києві часопису “Наше минуле”, він прохав київського колегу погодити з В. Модзалевським питання публікації його статті про київські мозаїки (див.: НА ІА НАНУ, ф. 9, од. зб. 168/Ш–793). Невдовзі Ф. Шміту стало відомо, що його розвідку “Об издании св. Софии” планується надрукувати в працях Першого з'їзду діячів українського пластичного мистецтва. Він одразу передав рукопис і 21 світлину софійських мозаїк, які виготовив С. Аршеневський, до Києва Д. Щербаківському. Принадно дослідник прохав організувати переклад розвідки українською мовою та здійснити його наукову редакцію, “чтобы моя подпись не красовалась, в конце концов, под плодами чьих-нибудь переводческих недоразумений” (див.: НА ІА НАНУ, ф. 9, од. зб. 168 / Ш–794). Д. Щербаківський виконав прохання колеги: статтю Ф. Шміта переклав О. Гуцало. На жаль, праці з'їзду тоді так і не вдалося видати, але за кілька років дослідник подбав про її видання в “Збірнику Секції мистецтв” (див.: *Шміт Ф.* Про видання св. Софії // Збірник Секції мистецтв [Українського Наукового Товариства] / За ред. *М. Макаренка, Д. Щербаківського, Ф. Ернста*. – К., 1921. – Зб. 1. – С. 103–111).
- ⁶⁰ *Шміт Ф.* Об исследовании и издании памятников древне-русского искусства // Наука на Украине. – 1922. – № 3. – С. 143.
- ⁶¹ *Ернст Ф.* Данило Михайлович Щербаківський... – С. 132.

⁶² Науково-дослідна кафедра мистецтвознавства була організована в липні 1922 р. (керівник – Ф. Шміт, члени – О. Новицький, С. Гіляров, В. Зуммер, Ф. Ернст) за розпорядженням Головнопрофосвіти (див.: ІР НБУВ, ф. X, од. зб. 18970, арк. 1).

⁶³ ІР НБУВ, ф. 279, од. зб. 867, арк. 4.

⁶⁴ НА ІА НАНУ, ф. 9, од. зб. 223.

⁶⁵ ІР НБУВ, ф. 279, од. зб. 876, арк. 2.

⁶⁶ *Щербаківський Д., Ернст Ф.* Ще про організацію “художніх наук” // Вісті ВУЦВК. Культура і побут. – 1926. – 23 травня. – № 21. – С. 3.

⁶⁷ ІР НБУВ, ф. 279, од. зб. 876, арк. 1 зв. – 2 зв.

⁶⁸ *Нестуля С.* Зазнач. праця. – С. 12, 16. 12 січня 1925 р. склад президії затвердило Спільне зібрання ВУАН, а 31 січня – Укрголовнаука. Д. Щербаківський перебував на цій посаді до кінця життя, позаяк 10 березня 1926 р. на пленумі ВУАКу під час перевиборів президії було вирішено залишити її в попередньому складі (див.: *Нестуля С.* Зазнач. праця. – С. 32).

⁶⁹ НА ІА НАНУ, ф. 10, од. зб. Р 69. Див. також Додаток 2.

⁷⁰ *Новицький О.* Діяльність ВУАКу в р. 1926 // Коротке звітання ВУАКу за 1926 рік. – К., 1927. – С. 3–4.

⁷¹ Коротке звітання Всеукраїнського археологічного комітету за археологічні дослідження року 1925. – К., 1925.

⁷² *Модзалевський В.* Гути на Чернігівщині / За ред. і з передмовою *М. Біляшівського.* – К., 1926.

⁷³ Записки Всеукраїнського Археологічного Комітету. – К., 1930. – Т. 1.

⁷⁴ Історія Національної академії наук України. 1924–1928. Документи і матеріали. – К., 1998. – С. 347.

⁷⁵ Ушанування пам'яті Д. М. Щербаківського // Пролетарська правда. – 1927. – 8 грудня. – № 280 (1893). – С. 3.

⁷⁶ Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, ф. 1304, оп. 1, од. зб. 14, арк. 4.

⁷⁷ ІР НБУВ, ф. 279, од. зб. 876, арк. 3.

⁷⁸ Ушанування пам'яті Д. М. Щербаківського... – С. 3.

⁷⁹ П. Курінний опублікував кілька статей, прив'язаних до життя й наукової діяльності Данила Михайловича Щербаківського // Пролетарська правда. – 1927. – 12 червня. – № 131. – С. 5; *Його ж.* Вінок на могилу Д. М. Щербаківського // Український православний календар на 1951 рік. – New York City, [1950]. – С. 145–150; *Його ж.* Данило Михайлович Щербаківський [–] керівник етнографічного дослідження України за доби українського культурного ренесансу // Шлях перемоги. – 1954. – 9 травня. – № 11. – С. 3. – 16 трав-

ня. – № 12. – С. 3). Див. також: *Курінний П.* Історія археологічного знання про Україну. – Мюнхен, 1970.

⁸⁰ Автограф виступу С. Єфремова на засіданні 6 грудня 1927 р. опублікував П. Курінний (див.: *Курінний П.* Пояснення до автографу академіка Всеукраїнської академії наук Сергія Єфремова // Спілка Визволення України (Ідейні основи, історія та матеріали до пізнання її діяльності на рідних землях). – Мюнхен, 1953. – Зб. 1. – С. 6–7). Текст виступу склав основу статті С. Єфремова про Д. Щербаківського для “Етнографічного вісника” (див.: *Єфремов С.* Зламана життя (Пам'яті Д. М. Щербаківського) // Етнографічний вісник. – 1928. – Кн. 6. – С. V–VII; передрук див.: *Біляшівський Б.* “Цілого себе вкладаючи в справу” // Вісті з України. – 1990. – Листопад. – № 45 (1647). – С. 8).

⁸¹ Значно пізніше Л. Мулявка на прохання С. Білоконя написала спогади про Д. Щербаківського (див.: *Білокінь С.* Любов Мулявка: остання з славетних // IV Гончарівські читання. Київ, 24–26 січня 1997 року. Колективне та індивідуальне як чинники національної своєрідності народного мистецтва. Музей Івана Гончара в 1996 році: Програма, тези і резюме доповідей. – К., 1997. – С. 15), які ще не введено до наукового обігу. С. Білокінь опублікував спогади про вчителя іншої учениці Д. Щербаківського – Є. Спаської (див.: *Спаська Є.* Спогади про мого найсуворішого вчителя Данила Щербаківського / Публікація С. Білоконя // Наука і культура: Україна. – К., 1990. – Вип. 24. – С. 272–286). Н. Коцюбинська, ще одна учениця Д. Щербаківського й секретар Комітету з ушанування його пам'яті, опублікувала некролог дослідника (див.: *Коцюбинська Н.* Данило Михайлович Щербаківський (17/XII – 6/VI 1927) // Нова хата. – 1928. – Ч. 3. – С. 1–2), а також підготувала доповідь “Що вимагав Д. М. Щербаківський від робіт по мистецтвознавству” (див.: ІР НБУВ, ф. 278, од. зб. 255, арк. 1–9).

⁸² Рукопис виступу О. Новицького зберігається в його архіві (див.: ІР НБУВ, ф. 279, од. зб. 876, арк. 1–2 зв.).

⁸³ Рукопис виступу М. Рудинського виявлено нами кілька років тому в НА ІА НАНУ (див.: НА ІА НАНУ, ф. 10, од. зб. Р 69), хоча його не згадано в описі вказаної одиниці зберігання. Текст написано рукою М. Рудинського на лицьовому боці восьми сторінок паперу в лінійку чорним чорнилом.

⁸⁴ ІР НБУВ, ф. 279, од. зб. 876, арк. 3.

⁸⁵ *Єфремов С.* Щоденники, 1923–1929. – К., 1997. – С. 557.

⁸⁶ НА ІА НАНУ, ф. 10, од. зб. Р 69, арк. 1–8.

SUMMARY

Different aspects of Danylo Shcherbakivsky (1877–1927) activities dealing with pedagogical, monument preserving and research work are well known, but his role as a scientist organizer is still not studied. D. Shcherbakivsky played a noted role in the management of Ukrainian science at first in ethnic and arts branches, in setting up of research establishments, determination of their activities and their main project realizations.

Thanks to his elaboration Ethnographical section and Arts section of Ukrainian Scientific Society were created as well. We appreciate

his contribution to the Ethnographical – Folk Commission, Anthropological and Ethnological Cabinet named after F. Vovk, different art sections, Ukrainian Archeological committee, Ukrainian Science Academy with its Arts Cathedra, Kyiv Ethnographical Society and others. The article includes two documents:

1) G. Pavlutsky, D. Antonovych, P. Zaytsev, V. Modzolevsky, D. Shcherbakivsky, V. Prokopovich demand to The Ukrainian Scientific Society Council linked with creation of Arts Section (1918); 2) M. Rudynsky speech at the Commemoration Party, dedicated to Danylo Shcherbakivsky (1927).